

SLOVENSKÁ A ČESKÁ RECEPCIA DIELA FRANZA KAFKU. NIEKOĽKO POZNÁMOK

Milan Žitný

Univerzita Komenského v Bratislave

Abstract: The study aims at clarifying chosen aspects of both the Slovak and Czech receptions of the work of Franz Kafka in the period from 1920s until today. It emphasizes the particularities of the Slovak reception as well as the key features of the Slovak-Czech dialogue on the topic. The study also includes the Slovak and Czech reflections of the Jewish aspect in Kafka's life and work after the World War II.

Key words: cultural policy in former Czechoslovakia in the fifties, the different phases in the reception of Franz Kafka's novels between 1945 and 1989, controversial slovak-czech dialog on basic values of Kafka's work, the role of Ján Rozner, Eduard Goldstücker and Július Pašteka in the slovak reception of Franz Kafka, Kafka's relationship to the Czech language and culture

Nedávno som sa v prvej sonde do problematiky, v príspevku pre medzinárodný časopis *Brücken*, usiloval načrtnúť kultúrno-politický kontext danej problematiky (Žitný, 2009). Téma je však taká obsiahla, že by naplnila samostatnú konferenciu. V predkladanom príspevku sa preto zameriam na to, aby som naskicoval niektoré konkrétne momenty recepcie po druhej svetovej vojne. Ťažisko môjho príspevku je ohraničené rokmi 1945 až 1969.

Slovenská recepcia diela Franza Kafku bola do roku 1992 súčasťou česko-slovenských aktivít v tejto oblasti. Slovenská recepcia prebiehala síce s istým oneskorením, ale celkovo predstavuje závažnú reakciu na závažný fenomén európskej literatúry. A ne-slobodno prehliadať, že slovenská recepcia Kafku bola v mnohom reakciou na recepciu českú.

Treba zdôrazniť, že o špecificky slovenskej prekladovej a recepčnej stratégii možno hovoriť až od 30. rokov minulého storočia. Dovtedy trvalo, kým sa vybudovali personálne a inštitucionálne predpoklady na Slovensku.

Na Slovensku sa sledovali české časopisy, ktoré obšírne informovali o trendoch a tendenciách európskych literatúr. Na Slovensku boli známe české časopisecké preklady poviedok Franza Kafku, ktoré vyšli v 20. a 30. rokoch minulého storočia.

Cenné sú dobové svedectvá básnika a publicistu Ladislava Novomeského, ktorý už roku 1936 videl tesnú súvislosť medzi slovenskou a českou recepčnou líniou. Uvedomoval si rolu českého sprostredkovania v 20. a 30. rokoch, ale požadoval sa-

mostatnejšiu recepcnú aktivitu: „Slovenský kultúrny život musí byť samostatnou pozorovacou stanicou svetového kultúrneho diania už aj preto, lebo novší svetový prílev do českej prekladovej literatúry vymedzuje sa na – od našich odchylné – požiadavky a potreby českej kultúrnej verejnosti.“ (Novomeský, 1970, s. 247)

Keď sa na Slovensku konečne prišlo k priamej konfrontácii so zjavmi svetovej literatúry – dokladom sú preklady z diela takých autorov, ako boli Thomas Mann, Gerhard Hauptmann, Erich Kästner, Stefan Zweig, Bernhard Kellermann a iní nemeckí autori – vypukla druhá svetová vojna. Vo vojnových rokoch sa z diela Franza Kafku neprekladalo, jeho meno bolo pre židovský pôvod tabuizované. Vyšli však preklady početných nemeckých autorov najmä z diela predstaviteľov tzv. konzervatívnej revolúcie ako Hans Carossa, Hermann Stehr, Rainer Maria Rilke, Hermann Sudermann, Hanns Johst, Ernst Wiechert, John Knittel. Okrem toho boli po prvý raz preložené početné diela 18. a 19. storočia od autorov ako Lessing, Goethe, Schiller, Kleist, Grillparzer, Büchner, Nestroy, Storm, C. F. Mayer, Sudermann a iní.

Alexander Matuška (1910 – 1975), jeden z najvýznamnejších kritikov a esejistov, už roku 1946 kriticky zareagoval na situáciu v recepcii. V stati *Poslovenčovatelia alebo prekladatelia* si vzal na mušku pretrvávajúcu závislosť od českých prekladov. Privítal pripravovaný preklad románu *Don Quijote*, ako aj iniciatívu vo väčšom rozsahu prezentovať Maxima Gorkého, ale kritizoval fakt, že slovenská recepcia mechanicky kopíruje českú: „Pomaly aj my budeme mať celého Bromfielda, celú Buckovú či Moughama, ale ani jedného Faulknera, ani jedného Kafku atď. Je to ako hypnóza, tie české preklady.“ (Matuška, 1975, s. 364)

Tieto slová o potrebe recipovať dielo Kafku napísal Matuška v roku 1946. Vidieť v tom svedectvo o tom, že na Slovensku sa dobre vedelo o Kafkovi aj počas druhej svetovej vojny a krátko po nej. Inými slovami, Alexander Matuška formuluje tézu, že Kafkova neprítomnosť v slovenskej literatúre je niečo negatívne, zároveň však naznačuje literárnu a estetickú závažnosť Kafkovho diela, keď ho uvádza vedno s Faulknerom ako protipól autorov typu Buckovej, Bromfielda a iných. Zároveň jeho slová možno chápať ako informáciu o tom, že Kafka nebol do češtiny preložený ani dva roky od skončenia vojny.

Odkiaľ sa teda mohli informácie o Kafkovi na Slovensko dostať?

Možný prameň informácií tvorilo intenzívne francúzske sprostredkovanie – na Slovensku sa registrovali informácie o francúzskych prekladoch Kafkových diel. Dodajme, že pražský literárny časopis *Listy pro umění a kritiku* vo svojom čísle 1946/1947 uverejnil stať Alberta Camusa, ktorá Kafku posudzuje z aspektu francúzskeho existencializmu. Aj táto stať bola podľa všetkého na Slovensku známa (por. Pašteka, 1963, s. 65).

Z Matuškovho konštatovania, že Kafkove diela neboli preložené do slovenčiny, vyplýva i to, že v prvých rokoch po vojne nejestvovali nové české preklady. Inými slovami, nemohlo byť ani reči o „českom hypnotizovaní“.

Načrtnime preto stručne slovenskú a českú recepciu Kafku po druhej svetovej vojne.

Je málo známe, že už dva roky po vojne vyšiel v Prahe zborník o Franzovi Kafkovi: *Franz Kafka a Praha. Vzpomínky. Úvahy. Dokumenty*. Obsahoval state Huga Sieben-

scheina, Edwina Muira, Emila Utitza und Petra Demetza, ako aj fotografie a ilustrácie vzťahujúce ku Kafkovi.

Príspevky pochádzajú z pera významných germanistov, ktorí sa aj neskôr vyjadrovali ku Kafkovi. Prekvapuje vysoký náklad (2000 výtlačkov) a solidná kvalita typografického spracovania, čo v povojnových rokoch určite nebolo samozrejmé. Ich formulovanie otázok a hypotéz svedčí o tom, že v prvých rokoch po druhej svetovej vojne bola pôda pripravená pre kvalitatívne novú recepciu Kafkovho diela.

Český germanista Hugo Siebenschein (1889 – 1971) sa v úvodnej stati *Prostředí a čas. Poznámky k osobnosti a dílu Franze Kafky* zameral na otázku, do akej miery bol Kafka súčasťou prostredia a epochy. Hoci menovite nespomína Maxa Broda, navrhuje oslobodiť sa od zaužívaných súdov resp. predsudkov: „Je zapotřebí oprostít se také od některé fabule Kafkova znamenitého vydavatele a záslužného životopisce a postavit se raději na úhor než na pole generační generalisace.“ (Siebenschein, 1947, s. 7)

Podľa môjho názoru ide o zreteľný signál kritického prístupu k niektorým zložkám interpretácie Kafku u Maxa Broda. Ako ukázal ďalší vývoj, kritické komentáre na adresu generačne typických zovšeobecnení mali tvoriť trvalú súčasť slovenských a českých prác o Kafkovi v 50. a 60. rokoch 20. storočia.

Hugo Siebenschein zaraďuje Franza Kafku do blízkosti európskeho surrealizmu a upozorňuje na paralely so surrealistickými umelcami ako Picasso, Filla, Zrzavý a iní (tamže, s. 8). Svoje názory opiera o textové pasáže z románov *Amerika*, *Der Prozess*, ako aj o pasáže z niektorých poviedok. Čo sa týka kultúrpolitických aspektov Kafkovho vzťahu k Prahe, Siebenschein objektívne konštatuje, že politický prevrat v roku 1918, teda vznik Československej republiky, nebol prijatý Kafkom a jeho po nemecky hovoriacimi pražskými rodákmi pozitívne: „Politický převrat z r. 1918, který strhl český národ, vnitřně naň připravený, k budovatelskému štěstí, (...) nebyl naším židovským obyvatelstvem mluvícím německy tak rychle asimilován. Pro ně nebyla hluboká přeměna Prahy v českou metropoli ukončena ještě ani r. 1924, kdy 3. VI. Franz Kafka umíral.“ (tamže, s. 12)

Menej presvedčivé sú Siebenscheinove interpretácie dôvodov, ktoré Kafku priviedli na sklonku života k intenzívnemu prežívaniu jeho židovstva – tvrdenia o deliacej stene, ktorá ho delila tak od nemeckého, ako aj od židovskonemeckého spoločenstva, nie sú preukázané. (tamže).

Škótsky spisovateľ, kritik a prekladateľ Kafku do angličtiny Edwin Muir (1887 – 1959), ktorý žil v rokoch 1945 až 1948 v Prahe, poukázal vo svojom príspevku *Poznámka k Franzovi Kafkovi* na niektoré medziliterárne aspekty tvorby Kafku. Je pozoruhodné, že ako jeden z prvých upozorňuje na paralely medzi Kafkom a Kierkegaardom, čo sa týka všeobecného interpretovania sveta. Muir uvádza i doklady na kafkovské inšpirácie – skôr štýlovo-estetické ako svetonázorové – u niektorých anglických autorov (Rex Warner a William Sansom).

Rodený Pražan Petr/Peter Demetz (1922), skvelý znalec tak pražskej nemeckej literatúry, ako aj českej kultúry, nastoľuje v príspevku *Franz Kafka a český národ* otázku, ako Kafka pristupoval k národným zápasom v Čechách a k republikánskej idei, resp. ako naňho účinkoval zánik monarchie a vznik ČSR. Demetz kladie otázku Kafkovho vzťahu

k Čechom: „Váže ho něco k českému národu? Co? Obrází se tento vztah v jeho díle?“ (tamže, s. 43)

Demetz si pomáha porovnaním Kafku s Rilke. Obaja sú rodení Pražania, ale patria podľa Demetza k opačným táborom vo vzťahu k českému národu. Zatiaľ čo pre Rilkeho je Praha skôr kulisou a chýba mu dôverčivý a srdečný vzťah k Prahe, u Kafku ide o intenzívny milostný vzťah: „Kafkova láska k tomuto mestu horí ako stály a verný plamen, ktorý zhasíná teprve návratom mŕtvého do zdi židovského hřbitova.“ (tamže, s. 51 – 52)

Ako dôkaz uvádza Demetz niekoľko veršov z básne, ktorú Kafka v roku 1903 listom poslal priateľovi Oskarovi Pollakovi. Podľa Demetza tri posledné verše prekonajú svojím pokojom a čirou melanchóliou všetko, čo napísal Rilke o Prahe:

*Menschen, die über dunkle Brücken gehn,
vorüber an Heiligen
mit matten Lichtlein.
Wolken, die über grauen Himmel ziehn
vorüber an Kirchen
mit verdämmernden Türmen.
Einer, der an der Quaderbrüstung lehnt
und in das Abendwasser schaut,
die Hände auf alten Steinen.*
(tamže, s. 52-53)

Doslovný preklad:

*Ludia, ktorí kráčajú po tmavých mostoch,
popri svätých
s matnými svetielkami.
Mraky, ktoré tiahnu tmavou oblohou
popri kostoloch
s temravými vežami.
Niektó, kto sa opiera o kamenné zábradlie
a hľadá do večernej vody,
ruky na starých kvádroch.*

Demetz píše o Kafkových znalostiach češtiny a jeho záujme o českú kultúru. Prichádza pritom k záveru, že Kafkove znalosti sa v tejto oblasti sústavne zlepšovali: „Vše nasvědčuje tomu, že Kafkovy znalosti české kultury postupem let nabývaly na rozsahu a šíři.“ (tamže, s. 50) Demetz v tejto súvislosti spomína, že Kafka počas pobytu v mestečku Sifem (Zürau) čítal český výber z korešpondencie Boženy Němcovej. Informáciu opiera o Kafkov list zo začiatku októbra 1917 priateľovi filozofovi Felixovi Weltšovi. Demetz zároveň vyslovuje želanie, aby pripravované nové newyorské vydanie Kafkových spisov zahrnulo aj Kafkove výpovede o českej literatúre (tamže, s. 50).

Na tomto mieste treba zdôrazniť, že tzv. Víťazný február (komunistický prevrat roku 1948) znamenal drastickú revíziu kultúrnej politiky. Nasledovalo desaťročie, ktoré možno označiť ako fázu znemožnenej recepcie Kafkovho diela. Čoskoro sa prestalo o ňom dokonca písať. Dôvody: jeho tvorba bola vzdialená od vtedy propagovaného socialistického realizmu a istú rolu pritom zohrával aj jeho židovsko-nemecký pôvod.

Takmer desať rokov sa o ňom uverejňovali negatívne súdy, okrem iného zničujúci súd amerického spisovateľa Howarda Fausta, ktorý bol u nás v 50. rokoch minulého storočia apoštrofovaný ako najväčší žijúci americký spisovateľ.

Howard Fast charakterizoval Kafku ako odporného čierneho vtáka, ktorý sedí na vrchole kultúrneho hnojiska západnej reakcie (Čermák, 2009, s. 18). Alebo sa Kafka v najlepšom prípade pokladal za negatívny príklad buržoázneho autora, ktorý sa ocitol v izolácii. V monografii *Nástin dejín nemecké literatury* (1954) pražského germanistu Rudolfa Tomana autor síce oceňuje Kafkov vycibrený jazyk, ale na druhej strane kritizuje čudné stavy a nálady, odohrávajúce sa v akomsi pološere, ktoré vraj nie je dňom ani nocou: „Kafkúv strach z bytí jej dnes približuje úpadkovým západným směrům, které si ho snaží přivlastnit.“ (Toman, 1954, s. 144 – 145). Podobne subjektívne sa hodnotia Max Brod a Franz Werfel, ďalší dvaja predstavitelia pražskej nemeckej literatury: „Vydavatelem předčasně zemřelého Kafky je rovněž pražský rodák Max Brod, sionistický spisovatel, jehož dílo má surrealistické črty.“ (tamže, s. 145) Dodávam, že Werfel je charakterizovaný v dvoch vetách, v ktorých sa paušalizuje jeho tvorivá metóda: „Jeho tvorba znamená většinou útěk před skutečností do mystiky.“ (tamže, s. 145)

Pod vplyvom XX. zjazdu KSSZ (vo februári 1956) prinieslo tzv. obdobie odmäku uvoľnenie aj v oblasti recipovania inonárodnej, „západnej“ literatury. Hneď v roku 1956 bol v Prahe založený časopis *Světová literatura*, ktorý dostal do vienka úlohu sprostredkovať zahraničnú literatúru. V tejto situácii neprekvapuje, že práve v tomto časopise vychádza (6. číslo, 1956) príspevok o Franzovi Kafkovi. Ide o článok z pera Franza Carla Weiskopfa, literárneho kritika a pražského rodáka, ktorý však od roku 1951 žil v NDR. Už roku 1957 vychádza v Prahe novela *V trestanecké osadě* (In der Strafkolonie), po nej preklad poviedky *Der Bau* (Doupě) a o rok neskôr prvý český preklad románu *Der Prozess* v preklade Pavla Eisnera, ktorý napísal i doslov. Keď stranický ideológ Jiří Hájek v roku 1959 v straníckom časopise *Tvorba* uverejnil svoj článok *Spor o Franze Kafku*, posunula sa diskusia o Kafkovi krok dopredu. Hájek totiž prezentoval Kafku ako autora, ktorý presne zobrazil odcudzenie za kapitalizmu, ale pre socializmus nie je aktuálny, resp. je neškodný.

Kultúrna obec to pochopila ako licenciu opätovne sa venovať Kafkovi. Pre Kafku platilo to, čo platilo po roku 1948 pre všetkých proskribovaných západných autorov – po fáze totálneho ignorovania a tabuizovania sa začali Kafkove texty prekladať do slovenčiny i češtiny.

Po prvý raz preložil Kafkov *Proces* do češtiny Pavel/Paul Eisner. Preklad z roku 1958 vrátane doslovu vyvolal ostrú reakciu na Slovensku. Autorom kritiky bol kritik, publicista a prekladateľ Ján Rozner (1922 – 2006). Roznerova stať patrí popri prácach Eduarda Goldstückera a Júliusa Pašteku k najzávažnejším slovenským príspevkom ku Kafkovi. Rozner kriticky bilancuje recepciu Kafku po roku 1945. Pýta sa na príčiny podľa neho skurilného, jednostranného a nekorektného interpretovania človeka a autora Kafku v Československu. Všimá si fakt, že *Proces* vyšiel v náklade 10 000 exemplárov a stal sa bestsellerom.

Ján Rozner si kladie otázku, ako je možné, že autor, ktorý bol po desaťročia negovaný a zabudnutý, sa zrazu stal takým populárnym. Ján Rozner glosuje články a state, ktoré vyšli v druhej polovici 50. rokov 20. storočia a kriticky osvetľuje podľa neho

unáhlené interpretácie – odmieta tézy, že Kafka v novele *V trestaneckej kolónii* zobrazil hororové vízie mechanizovanej civilizácie a gestapáckej justície. Naopak, Rozner hľadá v texte Kafkove vlastné sémantické gestá a významy (Rozner, 1959, s. 126).

Podľa Roznera je celé komentovanie Kafku po roku 1956 plné bizarných tvrdení a názorov, ba v prípade interpretácie Pavla Eisnera k *Procesu* ide podľa neho o „kabaretné žartíky českého doslovu, zahalené do znalecky sa tváriacej literárnej štúdie“ (tamže, s. 126).

Ján Rozner sa veľmi kriticky vyslovuje o Eisnerovom odôvodnení súdu v románe *Proces*. Eisner totiž v doslove o Josefovi K. píše: „Je to človek vlašný, a o takových je psáno už od tisíciletí, jak s nimi bude naloženo. Pro jejich vinu, jim nepovědomou, není rozhrěšení, není osvobozujícího rozsudku. Nevejdou branou Zákona.“ (Eisner, 1958, s. 213)

Eisnerova interpretácia je podľa Roznera absurdná. Navyše je Eisner „... na svoj výklad obzvlášť hrdý preto, lebo ho môže prijať tak sociálny etik (socialista), ako aj teológ“ (Rozner, 1959, s. 127). Kafku podľa Roznera neslobodno chápať ako kazateľa morálky. Rozner vyčíta Eisnerovi, že Kafku dezinterpretuje: „Posúďte sami, či tu nie sme vo svete najabsurdnejších kafkovských fantazmagórií: veď čo je tu Kafka – pološialený hysterik alebo zdivočelý sadista, obludný predchodca Hitlera, ak svojím súdom fyzicky zlikviduje človeka len za jeho meštiacky vzťah k životu!“ (tamže, s. 127) A ďalej Ján Rozner Eisnerovi vyčíta: „To už by potom naozaj bolo bývalo lepšie uposlúchnuť Kafkov závet a všetky jeho rukopisy, aj s *Procesom*, podľa jeho predsmrtnej žiadosti spáliť.“ (tamže, s. 127)

Jednu z príčin podobných dezinterpretácií vidí Rozner práve v „knižke spomienok a kvázistatí“ *Franz Kafka a Praha* z roku 1947, o ktorej som hovoril na začiatku svojho príspevku. Rozner pokladá za absurdné tvrdiť o Kafkovi, že k jeho obľúbeným autorom patrila Božena Němcová, a navyše vyvodzovať z toho ďalekosiahle dôsledky o podstate Kafkovej tvorby: „Ale neviem: keby nám jedného dňa súčasník a priateľ Ferka Urbánka prezradil, že jeho najobľúbenejšou drámou boli Aischylovi Peržania – zmenilo by sa tým v niečom naše hodnotenie diela Ferka Urbánka? A Urbánek má k Aischylovi asi tak ďaleko ako Kafka k Božene Němcovej.“ (Rozner, 1959, s. 127)

Podobné nekorektnosti objavuje Rozner v ďalších českých interpretáciách (v časopise *Květen* z roku 1958 a inde). V týchto článkoch sa podľa Roznera ponúka čitateľovi rad absurdných charakteristík: „Kafka – náboženský mystik, Kafka – existencionalista, Kafka – obeť oidipovského komplexu, Kafka – prorok neskorších hitlerovských obludností...“ (tamže, s. 127)

Doterajšie interpretácie českých germanistov pokladá Rozner za pomýlené: „... z niekoľkých základných životopisných faktov, videných očami jeho súčasníkov a znalcov toho istého prostredia, prechádza sa k lacným sociologizujúcim zovšeobecneniam, bez štipky pochopenia pre špecifickú kafkovskú filozofiu, bez ktorej jeho beletristické dielo ostáva zavreté na sedem zámok.“ (tamže, s. 126 – 127)

Ján Rozner neostáva pri tejto kritickej bilancii. Polemizuje aj s interpretáciou existencionalistickou a teologicko-mystickou, ktoré operujú pojmom viny, resp. hriechu. Rozner sa opiera o stať poľského esejistu Romana Karsta (tamže).

Podľa Roznera si existencionalisti nevybrali Kafku za svojho literárneho otca náhodne či svojvoľne: „Je známe, že Kafka čítal skôr ako Boženu Němcovou dánskeho mystika

Sörena Kierkegaarda, ktorý po svojej smrti dodal Heideggerovi základné kamene a stavbný materiál pre jeho existenciálnu filozofiu.“ (tamže, s. 131)

Podľa Roznera možno hovoriť len o istej afinite medzi Kafkom a existencializmom, ktorá je daná Kafkovým pocitom osamelosti, jeho vedomým vylúčením sa z reálneho sveta, negáciou tohto sveta (tamže).

Aj preto som sa obšírnejšie venoval tejto stati Jána Roznera, lebo predstavuje dôležitý pokus slovenskej literárnej vedy vyrovnat' sa s fenoménom Kafka. Dodávam, že Roznerova kritika mala dôsledky: v ďalšom vydaní Kafkovho *Procesu* v češtine (1965) bol Eisnerov doslov nahradený doslovom Eduarda Goldstückeru.

Od Jána Roznera vedie priama cesta k Júliusovi Paštekov. Ten napísal fundovaný doslov k slovenskému prekladu románu *Proces* (1964), ale dôležitou prípravnou fázou bola už jeho obsiahla štúdia *Kafkovská mozaika. Informácie, citáty, poznámky*, ktorú napísal pri príležitosti 80. výročia Kafkovho narodenia.

Július Pašteka uchopuje Kafku v kontexte modernej svetovej literatúry. Vychádza pritom z analýzy recepcie Kafku vo Francúzsku, Amerike a Japonsku, pričom interpretuje rastúci záujem o Kafku po druhej svetovej vojne nielen skúsenosťou vojnovéj apokalypsy a totalitných diktatúr, ale upozorňuje na faktor vnútorných zmien v príjemcovi, ako aj duševnej a duchovnej atmosféry po vojne ako rozhodujúcich prvkov rastúcej rezonancie. Podľa Pašteku Kafkove akcie dosiahli na literárnej burze ten najvyšší kurz spomedzi autorov vrátane Thomasa Manna (Pašteka, 1963, s. 52).

Čo sa týka Kafkovho vzťahu, jeho príslušnosti k Prahe, tu sa Pašteka opiera o názory Siebenscheina a Eisnera, avšak vplyv Prahy na Kafkovo dielo skôr relativizuje. Kafka teda podľa Pašteku premietol z reality Prahy do svojich textov iba to, čo bolo súčasťou vnútornej krajiny a vnútornej klímy jeho tvorby. Kafka pražskú realitu filtroval, cenzuroval, sublimoval. A tak na otázku, čo bolo Kafkovou vlasťou, Pašteka odpovedá: „Jeho nekonečne osamelá duša, plná nepokoja a úzkosti, vízií a snov, priepastí a mučidiel.“ (tamže, s. 53)

Pašteka osvetľuje zložitý proces vzniku Kafkových textov, pričom upozorňuje na jestvujúce teórie a hovorí o troch fázach kafkovského výskumu. V 30. rokoch 20. storočia dominovali práce, ktoré zdôrazňovali osobitné kvality Kafkovho diela, v 40. rokoch bol Kafka demonštračným objektom tých najprotirečivejších, veľmi subjektívnych interpretácií a až v 50. rokoch nadobúda výskum Kafkovej tvorby charakter exaktného literárnovedného prístupu.

Dodávam, že k tejto analyticko-syntetickej fáze patria aj eseje Júliusa Pašteku, ktorý zdôrazňuje, že 60. roky minulého storočia poukazujú na potrebu kritickej revízie doterajšieho bádania: „Prišiel čas aj znovu zrevidovať Kafkov prípad. Predovšetkým je to otázka autentičnosti jeho textov. Vyvolala všeobecnú pozornosť.“ (tamže, s. 68) V otázke aktuálnosti Kafku formuluje Pašteka myšlienky, že Kafka predbehol svoju dobu o niekoľko desaťročí: „My? Dodatočne sme jeho súčasníkmi.“ (tamže, s. 68)

Z tohto tvrdenia vyvodzuje zároveň požiadavku, aby sa konečne sprístupnilo Kafkovo dielo slovenským a českým čitateľom čo možno najkompletnejšie: „Je povinnosťou krajiny, kde žil, pracoval a tvoril, (...), aby mu – pretože jeho ‚proces‘ sa vlečie už roky a roky – otvorila konečne bránu, povolila vstup. Má na to právo.“ (tamže, s. 68)

Metaforicky – poukázaním na ostnatý drôt – požaduje Pašteka od kultúrnej politiky, aby sa skoncovalo so zákazmi publikovania: „Pomaly sa odstraňuje ostnatý drôt okolo Kafkovej tvorby. Keď vyjdú v preklade celé jeho spisy, bude to dôkaz, že sa skutočne vrátil domov, že bol konečne pripustený do ‚zámku‘.“ (tamže, s. 68)

V čase, keď Július Pašteka písal svoju esej, sa v Libliciach pri Prahe konala koncom mája 1963 konferencia o Franzovi Kafkovi. Významní českí, slovenskí, maďarskí, rakúski a nemeckí vedci sa pokúsili interpretovať Kafku z aspektu tzv. reálneho socializmu (por. Žitný, 2009).

Hoci sa na konferencii prejavili rozpory medzi vedcami z NDR a vedcami z Československa, niektoré jej výsledky pohli smerovanie recepcie dopredu. Rakúšan Ernst Fischer zhrnul výsledky konferencie slovami: „Miesto abychom Kafku považovali za prekonaného alebo mali z neho strach, mali bychom tisknout jeho knihy a vyvolať tak diskusiu na vysoké úrovni.“ (Fischer, 1963, s. 151) Tu vidieť zhodu s Paštekovými požiadavkami.

V mnohých príspevkoch sa však prejavilo úsilie podradiť Kafkovo dielo komunistickým hľadiskám. A tak sa dnes ozývajú názory, že konferencia síce urovnala cestu recepcii Kafku, ale bola to cesta nesprávna. Niekoľko príkladov.

Pavel Reiman, riaditeľ ústavu dejín KSČ videl aktuálnosť Kafku v súvislosti s etikou nového socialistického človeka a s možnosťami zobrazit' sociálne protirečenia v dnešnej spoločnosti (por. Reiman, 1963, s. 276).

Časť príspevkov sa pokúšala Kafku charakterizovať ako súčasť československého literárneho kontextu. Zdôrazňovaním Kafkovho pražského pôvodu sa mali vyvrátiť obavy nedôverčivých straníckych ideológov. Bizarné tvrdenia neboli výnimkou: Pavel Reiman sa v záverečnom slove pokúsil dokonca urobiť z Kafku „Čechoslováka“: „Ačkoľiv Franz Kafka psal německy, celým svým dílem je více spjat s naší československou kulturní a literární tradicí než s tradicí Německa.“ (tamže, s. 276)

Kritické úvahy na okraj Kafkovho života a diela, tak, ako ich napríklad formuloval roku 1959 Rozner, neboli v Libliciach zohľadnené.

Venujme niekoľko poznámok literárnohistorickému spracovaniu diela Franza Kafku v kontexte slovenskej literárnej vedy. Roku 1963 vyšli na Slovensku obsiahle dvojzväzkové Dejiny svetovej literatúry (Pišút, 1963). Kapitola *Rakúska literatúra na prelome storočí* obsahuje aj podkapitulu o diele Franza Kafku. Popri objektívnej faktografii a charakteristike, ktorá „čudákovi“ Kafkovi neupiera estetické kvality, sa omieľajú – podobne ako v kompendiu Rudolfa Tomana z roku 1954 – frázy o údajnom preceňovaní jeho diela buržoáznymi západnými kritikmi. Hoci tu nachádzame uznanlivé slová o výraznosti, jasnosti a vecnosti štýlu, záverečná poznámka nenecháva nikoho na pochybách, že Kafka politicky zlyhal: „Literárny odkaz Franza Kafku je svedectvom toho, že mnohí predstavitelia buržoáznej inteligencie síce videli krízu kapitalistického zriadenia, no boli príliš pasívni, aby sa otvorene postavili proti buržoázii a aktívne bojovali po boku robotníckej triedy.“ (Pišút, 1963, s. 71 n) Tieto dogmatické charakteristiky sú v ostrom protiklade so štúdiou o Kafkovi od Júliusa Pašteku (1963) či s doslovom Eduarda Goldstückeru k slovenskému vydaniu románu *Zámok* (1965).

Chcel by som podčiarknuť, že čo sa týka prekladových aktivít, do roku 1968 boli do češtiny preložené fakticky všetky závažné Kafkove diela, romány, poviedky, aforizmy, Listy Milene atď., zatiaľ čo preklady do slovenčiny nenapredovali tak intenzívne.

K priekopníkom Kafkovho diela na Slovensku patrili Perla Bžochová a Zoltán Rampák. Rampák preložil román *Proces*, ktorý vyšiel v roku 1964 v náklade 10 400 exemplárov s doslovom Júliusa Pašteku, Bžochová preložila najskôr časopisecky niekoľko poviedok a roku 1965 vydala preklad románu *Zámok*. Román vyšiel v nezvyčajne vysokom náklade 25 000 exemplárov s doslovom Eduarda Goldstückerera. Literárny historik Eduard Goldstücker (1913 – 2000) pochádzal zo Slovenska a v rokoch 1958 až 1968 bol vedúcim Katedry germanistiky na Karlovej univerzite v Prahe. V doslove prehľbil myšlienky sformulované v *Libliciach*. Podobne ako Ján Rozner začína svoje úvahy kritikou Maxa Broda, polemikou s Brodovým názorom, že jadrom ideového obsahu románu je úsilie zememerača K. splynúť s dedinským spoločenstvom. Podľa Broda by sa zápas zememerača mohol skončiť úspešne, keby bol dostal od zámockej vrchnosti pracovné povolenie, usadil sa v dedine a splynul s domácimi.

Goldstücker argumentuje tým, že rozdiely medzi K. a dedinským spoločenstvom, ako aj jeho vnútorné výhrady voči splynutiu s dedinským kolektívom sú priebežne akcentované v celom texte. Všetko podľa Goldstückerera svedčí o tom, že zememerač sledoval celkom iný cieľ, totiž „peniknúť do zámku a poznať tajomstvo jeho záhadnej správy“ (Goldstücker, 1965, s. 329). Inými slovami, uskutočnenie tohto predsavzatia je pre protagonistu natoľko dôležité, že v ňom vidí zmysel života a bol by ochotný obetovať všetko, svoje spoločenské postavenie, lásku milovanej ženy i vlastný život. Zbliženie s domácimi obyvateľmi vyhľadáva len preto, lebo ráta s tým, že sa tým dostane o krok bližšie k cieľu.

Podľa Goldstückerera je princípom Kafkovej tvorby pocit, že medzi jednotlivcom a svetom sa týči falošná fasáda, ktorá zastiera pravú realitu nášho života. Kafkova tvorba sa, inými slovami, sústreďuje na preniknutie za túto fasádu, aby sa odstránili všetky nánosy, ktoré človeku bránia vystaviť sa pôsobeniu pravých podmienok života v komplikovanej modernej spoločnosti. Goldstücker opiera svoje argumenty o niektoré záznamy z denníkov z času, keď Kafka pracoval na románe. Dôležitejšie je konštatovanie, že *Zámok* je projekciou prebujnenej byrokratickej mašinérie, ktorá sprevádza život človeka od narodenia po smrť. Podľa Goldstückerera chcel K. v románe vniknúť do skutočných podmienok ľudského života. *Zámok* je pre K. ďalším, nevyhnutným stupienkom na ceste k poznaniu síl, ktoré určujú jeho osud, na ceste, ktorá sa „dobyťím“ zámku iba začína.

Po zlikvidovaní reformných úsilí Pražskej jari sa priam absurdným spôsobom potvrdila aktuálnosť Kafkovho diela. Noví vládcovia a nositelia tzv. normalizácie – a nielen oni, pretože propagandistickú pomoc dostali najmä od ideológov z NDR – videli jednu z príčin tzv. kontrarevolúcie v Československu v výsledkoch *Liblickej konferencie*. Dôrazne sa to pripomínalo vo viacerých straníckych dokumentoch, v neposlednom rade v tzv. *Poučení* (1970). Reformné hnutie roku 1968 bola podľa nich kontrarevolúciou. Pod titulom *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ* vyšlo roku 1970 zúčtovanie s Pražskou jarou, v ktorom sa dočítame: „Značný vliv v boji proti socializmu v ČSSR měly síly, které se angažovaly z pozic

sionismu, jedného z nástrojů mezinárodního imperialismu a antikomunismu. Jejich předními reprezentanty u nás byli F. Kriegel, J. Pelikán, A. Lustig, E. Goldstücker, A. J. Liehm, E. Löbl, K. Winter a řada dalších.“ (Poučení z krizového vývoje v straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ. Brno 1985, s. 12)

Zmienka o sionizme, spojená v tomto prípade s menom Eduarda Goldstückera, ktorý bol jedným z najdôležitejších organizátorov konferencie v Libliciach a jedným z najaktívnejších bádateľov Kafkovho diela, bola odióznym gestom aj na adresu všetkých tých, ktorí sa v budúcnosti chceli venovať Kafkovi. Eduard Goldstücker, Dagmar Eisnerová, Alexej Kusák, aby som spomenul iba niektorých z účastníkov konferencie, emigrovali, Františka Kautmana prepustili z ČSAV, čo preňho znamenalo zákaz publikovať. A – čo bolo rovnako poľutovaniahodné – preklady diel Franza Kafku zmizli na takmer dve desaťročia z knižkupectiev a knižníc.

Posledný český preklad románu *Zámok* vyšiel ešte počas tzv. Pražskej jari roku 1968; do polovice 80. rokov 20. storočia nevyšli nijaké české ani slovenské preklady Kafku. Jeho diela zmizli z verejných knižníc a médií a vychádzali iba znevažujúce, resp. jednostranné komentáre. Nimi sa sugerovalo, že Kafkova kritika smerovala iba proti absurdnostiam kapitalistického sveta, a teda ju nemožno aplikovať na pomery v reálne existujúcom socializme.

Príkladom toho je literárna encyklopédia, ktorá v rokoch 1978 až 1987 vyšla v troch vydaniach v celkovom počte vyše 100 000 exemplárov: „Pocity odcudzenia a samoty, absurdita kapitalistického sveta sú nepochybne psychologickou bázou dejovej motivácie románu *Proces*. (...) Záujem o Kafkovo dielo sa prejavil najmä po 2. svetovej vojne. Pre svoj výnimočný ráz sa rozmanito interpretovalo a často skresľovalo. (Encyklopédia spisovateľov sveta, 1987, s. 277) V tejto inak solídne koncipovanej príručke sa so vztýčeným prstom ukazovalo na domnelé zneužívanie niektorými módnymi smermi na Západe: „Zneužili ho človeku nepriateľské ideológie (nihilizmus, existencializmus). V 60. rokoch v súvislosti s rozširujúcou sa existencialistickou filozofiou na Západe sa utvoril kult Kafku, ktorý sa prejavil v nesprávnej, marxisticky nezdôvodnenej interpretácii jeho diela.“ (tamže, s. 277)

Toto svedčí o tom, že Kafkovo dielo – krátko pred prevratom – bolo komentované ešte dogmatickejšie ako v druhej polovici 50. rokov 20. storočia. Prítom na Slovensku v rokoch 1968 až 1989 nevyšli nijaké preklady Kafkovho diela. Inými slovami, nereagovalo sa na elementárnu potrebu vydávať, analyzovať a prekladať Kafkove diela. Tu vidieť markantný rozdiel oproti situácii v Maďarsku, Poľsku alebo dokonca v NDR. Až liberalizácia 80. rokov minulého storočia priniesla uvoľnenie reštrikcií vo vzťahu k tomuto autorovi. To je však téma pre ďalšiu etapu intenzívneho bádania.

Literatúra

ČERMÁK, J.: Zápas jménem psaní. O životním údělu Franze Kafky. Brno : B4U Publishing, 2009.

Dejiny svetovej literatúry. Ed. M. Pišút. Bratislava : Obzor, 1963.

- DEMETZ, P.: Franz Kafka a český národ. In: Franz Kafka a Praha. Vzpomínky. Úvahy. Dokumenty. Praha : Vladimír Žikeš, 1947, s. 43 – 53.
- FISCHER, E.: Kafkovská konference. In: Liblická konference. Franz Kafka. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1963, s. 151.
- FRANZ KAFKA A PRAHA. Vzpomínky. Úvahy. Dokumenty. Praha : Vladimír Žikeš, 1947.
- GOLDSTÜCKER, E.: Zámok v diele Franza Kafku. In: Franz Kafka, Zámok. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1965, s. 329 – 337.
- HYRŠLOVÁ, K.: Franz Kafka. In: Franz Kafka, Povídky. Preložil Vladimír Kafka. Praha : Odeon, 1983, s. 256.
- HYRŠLOVÁ, K.: Franz Kafka. In: Kmen, Literární příloha časopisu Tvorba, 22. 12. 1987, s. 8 – 9.
- LIBLICKÁ KONFERENCE. Franz Kafka. Ed. E. Goldstücker, F. Kautman a P. Reiman. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.
- Malá encyklopédia spisovateľov sveta. Ed. J. Juríček. Bratislava : Obzor, 1987.
- MATUŠKA, A.: Za a proti. Vybrané spisy, 1. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975, s. 364.
- NEKULA, M.: Franz Kafkas Sprachen. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2003.
- NOVOMESKÝ, L.: Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In: Manifesty a protesty. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1970, 247 n.
- PAŠTEKA, J.: Kafkovská mozaika (Informácie, citáty, poznámky). In: Slovenské pohľady, 1963, roč. 79, č. 7, s. 51 – 70.
- Poučení z krizového vývoje v straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ. 7. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 13.
- REIMAN, P. Závěrečné slovo. In: Liblická konference. Franz Kafka. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1963, s. 276.
- ROZNER, J.: Případ Kafka. Nad českým vydáním Procesu. In: Slovenské pohľady, 1959, roč. 75, č. 2, s. 125 – 140.
- SIEBENSCHIN, H.: Prostředí a čas. Poznámky k osobnosti a dílu Franze Kafky. In: Franz Kafka a Praha. Vzpomínky. Úvahy. Dokumenty. Praha : Vladimír Žikeš, 1947, s. 7 – 24.
- TOMAN, R.: Nástin dějin německé literatury. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1954.
- ŽITNÝ, M.: Kafka in der Slowakei. In: brücken. Neue Folge 17, 1 – 2. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

Milan Žitný
Katedra nemeckého jazyka a literatúry
Ústav filologických štúdií PdF
Univerzita Komenského v Bratislave
Račianska 59, 813 34 Bratislava
zitny@fedu.uniba.sk